

CAP. III.

Tipăriturile românești ale lui Coresi și Biserica reformată a Românilor de peste munți.

La 1558 Mircea Ciobanul își taie Vlădicii și boierii; peste câteva luni, cum știm, judele Hanăș silește pe preoții din Șchei, Toma, care se călugări apoi, spre pocăință, la mănăstirea munteană a Râncăciovului, și Dobre, nepotul de soră al celui d'întăiu², să recomande Catehismul luteran credincioșilor din enoria lor. În același an, Despot apare întâiași dată la Brașov și-și tipărește acolo genealogia care-l coboră din zei³. În toamna anului 1560 «Vlădica românesc» al Ardealului veniă în acest Brașov, unde nu se temeă de eresie, ci, din potrivă, aveă bucurie pentru introducerea ei între Românii Șcheiului⁴.

Acest episcop trebuia să fie un Vlădică trecut la calvinism. La 10 April 1562, un act al lui Ioan Sigismund po-

¹ Legrand, *l. c.*, p. 261 și nota 1; Hurmuzaki, XI, p. 876; II¹, pp. 418, 447-8, no. ccccx; p. 451 și urm., p. 459 și urm., 468 și urm.

² Stinghe, *Ist. biseariceii Șcheilor*, pp. 2-3.

³ Hurmuzaki, XI, p. 798; Legrand, p. 59 și urm.

⁴ Hurmuzaki, XI, p. 803.

meneste pe vechiul episcop Sava, care fusese înlocuit, după stăruințele lui Melchior Balassa, cu Gheorghe de Ocna (Wizaknay) și căruia, la data de mai sus, i se dă înapoi «episcopatul românesc al bisericii din Gioagiul-de-jos»¹. Știm acum că Sava și-a avut casa în Lancrâm lângă Sas-Sebeș și că el a plecat din Ardeal, pentru pricini binecuvântate: «părăsirea profesiei evanghelice și a învățaturii creștine»².

Autoritatea acestor Vlădici se întindea mai mult asupra părților de Apus ale Ardealului și asupra Banatului, unde se pare că încă de pe atunci li se dăduse o protopopie de Inidora și una de Caransebeș³. În Inidora, de alminterea, ca și în Șeghești din părțile Crișurilor, lângă Beiuș,— unde un «arhidiacon», adevărat tot un protopop-Vlădică de aceștia, Dan, e pomenit, la 1503, ca și urmașii săi, Ioan (1538) și Petru (1554), în întăriri de privilegii, ale episcopului latin de Oradea-Mare⁴ —, așezământul protopopilor eră mai vechiu decât reforma.

La Inidora chiar, încă dela începutul veacului al XVI-lea, la 1506 și 1526, domnii din castel numiau «protopop al bisericii Românilor, clădită în orașul Inidorii», — și anume pe la 1458 încă —, «protopop între preoții Românilor din Ținutul Inidorii», pe Petru de «Zoczath», învoindu-î locuința în casa protopopiei și veniturile obișnuite⁵. La 1582, castelanul dă protopopia «de rit grecesc» lui Moise Peștișel, care aveă datoria de a «cărnu, a cercetă, a învăță și a muștră» pe preoții români de supt stăpânirea cetății⁶. Bisericile calvinești din acest unghiu ardelean și bănățean se păstrară bine până destul de târziu: între traducătorii «Paliei», Vechiului

¹ Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul, etc., p. 22, no. iv.

² Bunea, *Ierarhia Românilor din Ardeal și Ungaria*, 1904, pp. 303-4.

³ Ștefan-cel-Mare, Mihai Viteazul, etc., *passim*.

⁴ Bunyitay, *Nagy-Varád egyháztörtélmé*, I, p. 349; românește în I. Ardeleanu, *Istoria diecesei române greco-catolice a Oradei-Mari*, II, Blaj, 1888, pp. 8-9; cf. *Studii și doc.*, XIII, pp. 175-6.

⁵ *Inscripții și însemnări ardelené și maramureșene*, I (*Studii și doc.*, XII), pp. 278-9.

⁶ *Ibid.*, pp. 279-80, no. v.

Testament, din 1582, se întâlnesc predicatorul, «propoveditorul» din Caransebeș, Ștefan Herce, și dascălul de școală, «de dascălie», — își spune însuși —, din același oraș al Sebeșului, Efrem Zăcan, pe lângă predicatorul din Lugoj, Moise Peștișel și protopopul din Inidoara — și pentru Hațeg —, Achirie. Afară de acesta din urmă poate, tălmăcitorii Bibliei arată să fi fost dintre nemeșii de prin aceste părți ale vechilor «județe» românești de ostași-nobili, al căror neam s'a păstrat și până astăzi: de aceia, după obiceiul unguresc, numele de botez li e pus *după* acel de familie¹. Caransebeșul eră un însemnat centru românesc, și de aici porni în 1545, pentru a încerca să cucerească principatul muntean, Basarab-Vodă, Laiotă cel nou²; și Radu-Vodă Iliș s'osi împotriva lui Mircea Ciobanul, în 1552, pe aceiași cale³.

La 1560 încă, la 3 Maiu, după toate aceste pregătiri, Coresi, «diaconul Coresi ot Târgoviște», și un ucenic al său, diacul Tudor, începeau, «cu zisa jupânului Haneșu Beagneru», a «Măriei Sale» Benkner, pe atunci jude al Brașovului, după un vechiu manuscris husit, aflat fără îndoială în Ardeal, și nu după vre unul adus din Țara-Românească, tipărirea unei *Evanghelii* românești. Manuscrisul a fost reprodus fără nicio schimbare, păstrându-se notele și tipicurile slavone ce se aflau în el. Coresi declară că dă lucrarea sa «popilor rumânești să înțeleagă, să învețe Rumânii cine-s creștini», rugând însă pe «toți sfinții părinți, oare Vlădici, oare episcopi, oare popi», cari o vor vedeă, să n'o arunce fără cercetare, căci și Apostolul Pavel mărturisește că e mai bine a se ceti cuvântul lui Dumnezeu pe înțeles decât altfel. O «jelanie» ce a avut cu judele brașovean l-a îndemnat să dea *Evanghelia* pe înțeles.

¹ V. și Bianu-Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 95.

² Hurmuzaki, XI, p. 859, nota 1.

³ *Ibid.*, p. 863, nota 2.

Cum se vede, această carte, care avea litere și podoabe imitate după ale Evangheliei lui Neagoe-Vodă, eră menită Românilor din Ardeal și Ungaria, cari ajunseseră a fi adevărați «creștini» după cererile luteranismului, și «popilor» lor, cari nu mai aveau asupra-li «Vlădici» de moda veche, ci numai «episcopi» aleși, după rânduiala cea nouă. Tipăritorul se gândia și la putința pătrunderii operei sale în părțile rămase ortodoxe, dar nu o pregătise pentru acestea.

Pentru a îmbunătăți pe Domnul muntean sau, mai bine, pe energica lui mamă și epitropă, Chiajna, fiica lui Petru Rareș, mai mult decât pentru a da o Evanghelie înțeleasă Slavilor din Balcani, Benkner porunci lui Coresi să lucreze încă în 1562, din Mart până în Octombrie, o Evanghelie slavonească, în paginile căreia se întâlnește stema Terii-Românești. E o reproducere, puțin izbutită, a frumoasei Evanghelii pe care alt meșter, mai mare, cu mijloace mai bogate, o dăduse pentru Vodă Neagoe, Basarabul cel evlavios și darnic, la 1512.

Apoi tiparnicul lui «jupânul Haneș» lucră mai departe la răspândirea Noului Testament în românește, dând a doua carte de Scriptură în această limbă, *Apostolul*, pentru publicarea căruia s'a propus acum în urmă¹ data de 1563 — în singurul exemplar păstrat lipsește foaia de titlu.

Coresi scrie însuși că «mulți preuți» primiră edițiile sale românești, ba încă-i cerură să adauge la ele și un «Tâlc al Evangheliei, cum să poată și ei propovedui și a spune oamenilor învățătură după cetitul Evangheliei». Deci se alese o Evanghelie cu lămuriri, redactată de curând în ungurește, pentru calvini, și prefăcută într'o formă care vădește une ori preă mult acest original, așa de deosebit de spiritul limbii noastre, în românește, de un necunoscut. Cartea se tipări, pe la 1564, cu «chelciugul și banii» unui

¹ Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 49.

nobil ungar, Nicolae Forró, care eră cuprins de râvna de a mântui de vechile eresuri tradiționale și pe țeranii români din părțile ardelenene și ungurești. «Popii, patriarșii, vlădicii, episcopii și tot fealiul de preoți» ai legii vechi erau tratați cu cea mai mare asprime, care lovește de o potrivă pe catolici și pe ortodocși, pe «papistasi» și pe «patriercași», adăugindu-se și critice care sânt în cea mai strânsă legătură cu viața poporului românesc dela sate, și numai cu aceasta. Astfel, închinarea la sfinții e răspinsă ca un rău obicei eretic, însemnându-se ca singură datorie închinarea către Mântuitorul însuși, «că sfinții morți nu audă rugăciunea noastră», spune crud scriitorul calvin. Pravila Sf. Părinți e scoasă din cinste, rostul mare al clericilor pe lângă Domni e osândit, arătându-se că ei n'au de ce si stea cu Vodă la masă, primejduindu-și sufletul în vâlmășagul lumii; se constată decăderea mănăstirilor, din care a plecat «dăscălia» de pe vremuri; de pomeni pentru morți și de rugăciuni pentru dânșii, de farmecele și descântecele «muierilor» deprinse la astfel de «drăcii», de petrecerile, bețiile și certele de Duminecă nu vrea să știe acest apărător al legii creștine curate, aceiași pretutindeni și având în Hristos singurul ei izvor.

La această lucrare se adause o alta, care în chip firesc n'are nicio legătură cu cea d'intăiu, o carte de rugăciune sau Molitvenic, nu din rândul cărților tălmăcite încă în veacul al XV-lea, supt înrâurirea curentului husit¹, ci o traducere nouă, făcută ca «să înțeleagă și popa ce zice însușu și oameni ce ascultă». În cârticică se dădeau Tatăl Nostru, Crezul, rugăciuni pentru cuminecătură, pentru botez, pentru nuntă, pentru înmormântare, molitve pentru însănătoșarea bolnavilor, psalmi și «cântece deîn Evanghelie», și chiar tipicul liturghiei, al vecerniei și al «slujbei de demâneată». Până acum nu s'a găsit un exemplar

¹ Cf. Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, pp. 51-2; Hodoș, în *Prinos Sturdza*, p. 235 și urm.; *Ist. lit. rel.*, p. 74 și urm.

complet din această lucrare revoluționară, care, cu ajutorul Guvernului calvinesc al Ardealului, a cărui cauză o serviă, a trebuit să aibă o largă răspândire. Tălmăcitorul avuse grija să arăte că izvorul cântecelor și rugăciunilor sale se află în Scriptură, afară de cele «cu înțeles» pentru cununie, — în care se zice, în loc de: «cutare», după ungu-rește: «imerec» —, iar «vecernia și slujba de demâneată aveți ca și mainte»¹.

² *Prinos Sturdza*, p. 254.